

Kraków, 20.06.2022

dr hab. Piotr Majewicz, prof. UP
Instytut Pedagogiki Specjalnej,
Szkolnej i Kształcenia Nauczycieli
Uniwersytet Pedagogiczny
W Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Majewskiej

pt. „*Reakcje przystosowawcze a zasoby osobiste*

***osób z niepełnosprawnością ruchową*”**

przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Janusza Kirenko

promotor pomocniczy: dr Anna Bieganowska-Skóra

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Aleksandry Majewskiej dotyczy związków pomiędzy zasobami osobistymi a reakcjami przystosowawczymi młodych dorosłych z niepełnosprawnością ruchową trwającą od urodzenia oraz nabytą w toku życia. Ponadto, wspomniana zależność jest moderowana przez temporalną satysfakcję z życia. Całość projektu badawczego bazuje na modelu psychospołecznej adaptacji do choroby przewlekłej i niepełnosprawności (CID) w opracowaniu H. Livneha i R.F. Antonaka, a zaprezentowanym w książce pt. „*Psychosocial adaptation to chronic illness and disability*” (1997). Książka ta została uzupełniona w okresie późniejszym szeregiem publikacji, w tym przede wszystkim kolejną pozycją książkową pt. „*Coping with chronic illness and disability: theoretical, empirical, and clinical aspects*” (2007) pod redakcją E. Martza i H. Livneha. Autorzy rozpatrują proces adaptacji z różnych perspektyw teoretycznych, w tym interakcyjnej, temporalnej, a także koncepcji nieliniowych. H. Livneh i R.F. Antonak prezentują również własny interakcyjny model, który został wykorzystany jako podstawa badań w recenzowanej dysertacji. Tak więc projekt badawczy przedstawiony przez Autorkę posiada bardzo dobre zaplecze teoretyczne. Wykorzystanie modelu zaproponowanego przez H. Livneha i R.F. Antonaka implikuje przyjęcie określonych rozwiązań natury metodologicznej, co też z ogromnym powodzeniem czyni Autorka. Ogólnie można stwierdzić, że jest to projekt badawczy nie tylko bardzo dobrze osadzony w teorii, ale również w sposób niezwykle trafny przygotowany metodologicznie. Wprawdzie opracowania

dotyczące psychospołecznej adaptacji mają względnie długą historię, jednak wciąż są realizowane i z pewnością nadal będą kontynuowane, ponieważ dotyczą zasadniczego problemu w zakresie funkcjonowania osób z niepełnosprawnością oraz z przewlekłą chorobą, jakim jest przystosowanie. Omawiana dysertacja poszerza dotychczasowe eksploracje o nowe obszary i dostarcza oryginalnych wyników i wniosków. Tak więc pomimo bogatej literatury przedmiotu i wielu wcześniej realizowanych badań, nadal wiedza w zakresie psychospołecznej adaptacji osób z niepełnosprawnością jest budowana, a omawiana rozprawa niewątpliwie stanowi istotny wkład w tym zakresie.

Przechodząc do dokładniejszej analizy przedstawionej do recenzji pracy należy zaznaczyć, że składa się ona z ośmiu obszernych rozdziałów, z czego trzy początkowe mają charakter teoretyczny, czwarty zawiera metodologię badań własnych, natomiast kolejne stanowią obszerną prezentację uzyskanych rezultatów. Pracę zamyka podsumowanie z dyskusją wyników oraz wskazanie ograniczeń badań własnych i sformułowanie postulatów dla praktyki rehabilitacyjnej. Ponadto zamieszczone zostało: zakończenie, bibliografia, spis tabel i wykresów oraz aneks zawierający szereg analiz statystycznych uzupełniających zasadnicze wyniki badań. Zatem dysertacja ma strukturę charakterystyczną dla klasycznych prac awansowych.

W teoretycznej części pracy zamieszczone zostały informacje na temat niepełnosprawności ruchowej w zakresie sposobów jej definiowania, klasyfikacji oraz charakterystyki psychospołecznego funkcjonowania osób z tym rodzajem niepełnosprawności. Przedstawiona została sytuacja życiowa wspomnianej grupy osób, możliwości zaspokojenia potrzeb, realizacji zadań życiowych, problemy związane z aktywnością społeczną i zawodową. W drugim rozdziale zaprezentowane zostały zagadnienia związane z funkcjonowaniem osób z niepełnosprawnością ruchową w okresie wczesnej dorosłości, a więc w okresie między 20 a 40 rokiem życia. Przedstawione zostały najbardziej charakterystyczne cechy i zadania omawianego okresu według teorii J.J. Arnetta. To współczesne ujęcie obejmuje zarówno przemiany społeczno-demograficzne, jak i proces globalizacji, a także wzrastające wymagania rynku pracy. Autorka dysertacji akcentuje możliwe utrudnienia w zakresie osiągnięcia poszczególnych wartości oraz realizowania zadań rozwojowych okresu dorosłości. Następnie zostały zaprezentowane reakcje przystosowawcze osób z niepełnosprawnością w ujęciu różnych koncepcji, w tym model linearny, cykliczny oraz interakcyjny (s.36-37). Wspomniana została teoria ekologiczna, ale szkoda, że pominięto takie koncepcje systemowe, jak teoria chaosu oraz złożoności (*chaos and complexity theory* –

CCT), które również znalazły się w kręgu zainteresowań H. Livneha i R. M. Parker (2005). Wspomniani Autorzy wskazują na pięć ważnych aspektów adaptacji. Po pierwsze, system psychiczny jest nieliniowy. Funkcjonuje na coraz bardziej złożonych poziomach. Po drugie, system psychiczny jest samoorganizujący się (*self-organizing, autopoietic*), co oznacza, że złożone, dynamiczne procesy psychiczne z ich immanentną chaotycznością, służą przystosowaniu w długim okresie czasu. Po trzecie, ludzkie zachowanie jest zdolne do fraktalnej wymiarowości. W sytuacji silnego stresu człowiek traci równowagę i osiąga cząstkową wymiarowość, co może przejawiać się obsesjami, kompulsjami, fobiami lub, co najbardziej prawdopodobne, reakcjami dysocjacyjnymi. Po czwarte, mechanizmy obronne i strategie radzenia sobie są specjalnymi typami atraktorów. Działają jak specyficzne atraktory, które umożliwiają osiągnięcie psychicznej stabilności. I po piąte, chaos jest wskaźnikiem doświadczania lęku.

Uprzedzając nieco dalszy ciąg recenzji, już na tym etapie sugeruję rozpatrzenie koncepcji CCT jako uzupełniającej interpretację uzyskanych rezultatów badań, do czego zachęcam Autorkę w trakcie przygotowywania pracy do druku.

Trzeci rozdział teoretycznej części pracy poświęcony został prezentacji zasobów osobistych, w tym temporalnej satysfakcji z życia, cech osobowości, radzenia sobie w sytuacjach trudnych oraz wsparcia społecznego. Szczególnej uwagi wymaga pierwszy z wymienionych zasobów, a więc temporalna satysfakcja z życia, ponieważ została ona wykorzystana jako zmienna pośrednicząca w badaniach. Problematyka potraumatycznego wzrostu, czy też akceptacji niepełnosprawności stanowią tu istotne problemy, które zostały zaprezentowane w sposób stosunkowo szeroki. Ważne jest podkreślenie znaczenia akceptacji (s.53) jako gotowości do przyjęcia nowych wyzwań życiowych i rozpatrywania siebie w oparciu o inne wartości życiowe, a nie utożsamiania akceptacji z pogodzeniem się ze swoim stanem. Akceptacja niepełnosprawności jest związana z satysfakcją z życia, która z kolei stanowi jeden z ważniejszych wskaźników pomyślnego przystosowania do niepełnosprawności. Ponadto, satysfakcja z życia jest pożądanym efektem procesu rehabilitacji oraz istotnym aspektem jakości życia. Należy wspomnieć, że w wielu starszych opracowaniach sytuację osób z niepełnosprawnością zwykło się rozpatrywać w kategoriach wiktymologii, a więc jedynie nieszczęścia, trudności i różnorodnych problemów. Taki obraz nie oddawał złożoności sytuacji życiowej tej grupy osób. Był zawężony do negatywnych aspektów psychospołecznego funkcjonowania, a przez to niezwykle ubożony. Dlatego też należy zmierzać do zrównoważenia tradycyjnego zainteresowania negatywnymi aspektami związanymi z niepełnosprawnością, tymi o wyraźnie pozytywnym charakterze. Jest to ważny

postulat psychologii pozytywnej, który znalazł praktyczną realizację w recenzowanej dysertacji.

W metodologicznej części pracy (rozdział IV) Autorka zamieściła uzasadnienie podjętej problematyki badawczej, przedstawiła 3 problemy ogólne, które następnie zostały dookreślone w postaci 11 problemów szczegółowych (s.105-106). Pewne wątpliwości budzą problemy 2.1., 2.2., 2.3. oraz 2.4., w których oprócz pytań, które sformułowane są poprawnie, pojawiają się konkretne nazwy narzędzi, za pomocą których będzie dokonywany pomiar np. problem „2.1. Jaki jest poziom wsparcia społecznego osób z niepełnosprawnością ruchową mierzony Berlińską Skalą Wsparcia Społecznego w kontekście temporalnej satysfakcji życiowej?” (s. 106). Narzędzia badawcze powinny być dobierane do problemów badawczych, a nie na odwrót. Zresztą „Metoda i narzędzia badań” są w pracy zamieszczone dopiero na s.108-111. Ponadto, cel badań powinien wyznaczać całość podejmowanych działań, w tym formułowanie problemów badawczych. Tymczasem został on zamieszczony pomiędzy problemami a przyjętymi hipotezami (s.106). Wspomniane hipotezy (s.107), w sumie 3, odnoszą się tylko do problemów zależnościowej natury, co jest zupełnie prawidłowe. Podkreślenia wymaga uzasadnienie przyjętych hipotez, osadzenie ich w dotychczasowych wynikach badań, co świadczy o dobrej znajomości literatury przedmiotu.

Wyróżnione zmienne niezależne, zależne oraz pośredniczące (s.108) zostały wyodrębnione w nawiązaniu do ujęcia przedstawionego głównie przez H. Livneha i R.F. Antonaka (1997) oraz I. Heszen i H.Sęk (2007). O oryginalności projektu świadczy przede wszystkim przyjęcie satysfakcji z życia w ujęciu temporalnym, jako zmiennej pośredniczącej w zakresie relacji pomiędzy wyróżnionymi zasobami a reakcjami przystosowawczymi.

Dobór metody i narzędzi badawczych należy uznać nie tylko za prawidłowy, ale również niezwykle przemyślany i precyzyjny. Wykorzystano pięć standaryzowanych narzędzi badawczych o wysokiej trafności i rzetelności, w tym bardzo obszerne, jak: Kwestionariusz Reakcji Przystosowawczych (KRP) H. Livneha i R.F. Antonaka w polskiej adaptacji S. Byry i J. Kirenko (60 pozycji), Inwentarz Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae w polskiej adaptacji B. Zawadzkiego, J. Strelaua, P. Szczepaniaka i M. Śliwińskiej (60 pozycji), Wielowymiarowy Inwentarz do Pomiaru Radzenia sobie ze Stresem Charlesa S. Carvera, Michaela F. Scheiera i Jagdish K. Weintrauba w polskiej adaptacji Z. Juczyńskiego i N. Ogińskiej-Bulik (60 pozycji) oraz Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego R. Schwarzera i U. Schutz w polskiej adaptacji A. Łuszczynskiej i M. Kowalskiej (52 pozycje). Skala Temporalnej Satysfakcji z Życia W. Pavota, E. Dienera, i E. Suha w polskiej adaptacji S. Byry (15 pozycji).

Na szczególną uwagę zasługuje pierwsze z wymienionych narzędzi, a więc Kwestionariusz Reakcji Przystosowawczych (KRP) H. Livneha i R.F. Antonaka, gdyż jest ono dopiero od niedawna dostępne w polskiej wersji, dzięki adaptacji dokonanej przez S. Byrę i J. Kirenko. Narzędzie umożliwia wielowymiarowy pomiar adaptacji w postaci przystosowawczych i nieprzystosowawczych reakcji i w związku z tym może być użyteczne w badaniach nad ich różnorodnymi konfiguracjami u osób z niepełnosprawnością. Narzędzie to ma zasadnicze znaczenie dla omawianych badań.

Prawdopodobnie (Autorka nie sygnalizuje tego wprost w tekście) zostało wykorzystane jeszcze jedno narzędzie badawcze, którego wyniki zostały zamieszczone w podrozdziale 4.7. „Psychospołeczne funkcjonowanie badanych osób”- w części metodologicznej pracy. Podrozdział zawiera wyniki dotyczące najbardziej cenionych cech przyjaciół i znajomych wśród osób badanych, prezentowane są rodzaje emocji pojawiające się na myśl o niepełnosprawności, kontakty z innymi osobami niepełnosprawnymi oraz stosunek do osób niepełnosprawnych. W omawianym podrozdziale zawarte są również niezwykle istotne informacje z punktu widzenia przeprowadzonych badań, dotyczące czasu trwania niepełnosprawności u osób badanych (s.118).

Zastosowanie narzędzi o rozbudowanej strukturze z pewnością wymagało od Autorki znacznego wysiłku w toku realizacji badań. Tak obszerne badania wiążą się z wieloma utrudnieniami, w tym również ze strony respondentów, którzy w wielu sytuacjach niezbyt przychylnie ustosunkowują się aż do tak dużej ilości stawianych zadań, co podkreśla również Doktorantka „wiele osób po szczegółowym zapoznaniu się z kwestionariuszem nie wyraziło chęci wypełnienia ze względu na jego obszerną zawartość” (s.111). Tym bardziej należy pogratulować Autorce determinacji w realizacji badań. W badaniach wykorzystano formę zdalną, elektroniczną, co z jednej strony było dużym udogodnieniem i zwiększyło dostępność narzędzi dla osób ze znacznymi problemami w poruszaniu się, ale należy mieć również na uwadze, że taka forma niesie ze sobą pewne ograniczenia (M. S. Durga Prasad Nayak; K.A. Narayan, 2019; W. Thorn, S. Vincent-Lancrin, 2021), chociażby niski wskaźnik zwrotów wypełnionych kwestionariuszy, jak również podjęcie wypełniania kwestionariuszy głównie przez osoby z określonym poziomem wykształcenia-najczęściej są to osoby z wykształceniem wyższym. Te uwarunkowania powodują, że badania obejmują nie tylko grupę celowo dobraną, ale dodatkowo specyficzną ze względu np. na motywację podjęcia realizacji zadania oraz wykształcenia – najczęściej wyższego.

Rozdziały V-VII zawierają prezentację i analizę uzyskanych rezultatów badań. Kolejno przedstawiane są rezultaty dotyczące poziomu nasilenia reakcji przystosowawczych wśród osób z niepełnosprawnością ruchową wrodzoną i nabytą, posiadanych zasobów osobistych, w tym omawiane są cechy osobowości, strategie radzenia sobie, wsparcie społeczne. Poza tym przedstawiona jest zasadnicza dla omawianych badań zależność, czyli relacja pomiędzy zasobami osobistymi a reakcjami przystosowawczymi, rozpatrywana w perspektywie temporalnej satysfakcji z życia.

Prezentacja i analiza uzyskanych wyników zostały dokonane poprawnie, przy czym Autorka stosuje zmienny sposób przedstawiania niektórych wyników, a mianowicie najczęściej prezentuje je w aspekcie porównawczym: niepełnosprawność wrodzona vs. niepełnosprawność nabyta (np. s. 128-132; s.134-137) i nie uwzględnia całej grupy, a niekiedy prezentacja wyników dotyczy zarówno całej grupy badanych (s.133; 143), jak i wspomnianego podziału. Warto zaznaczyć, że problemy badawcze sformułowane były w stosunku do całej grupy i w żadnym z nich nie pojawia się niepełnosprawność wrodzona vs. nabyta. Oczywiście na podstawie charakterystyki osób badanych zawartej w części metodologicznej można przyjąć, że aspekt porównawczy będzie ujęciem istotnym, ale nie zostało to zaznaczone ani w celu badań, ani w problemach i hipotezach. Należy podkreślić precyzję i wnikliwość analiz statystycznych, w tym analizy regresji wielorakiej, która umożliwiła przedstawienie relacji pomiędzy zasobami osobistymi a reakcjami przystosowawczymi u osób o różnych orientacjach temporalnych (s.192-216). Jest to najbardziej interesująca część prezentowanych wyników. Uzyskane rezultaty wskazują, że młodzi dorośli z niepełnosprawnością ruchową, którzy przejawiają nieadaptacyjne reakcje przystosowawcze nie tylko nie poszukują wsparcia, ale także nie dostrzegają go w otoczeniu. Sytuację zmienia dopiero upływ czasu oraz modyfikacja nastawienia do swojego stanu. Ponadto, jedna z cech osobowości odgrywa szczególnie istotną rolę, a mianowicie neurotyzm. Ma on duże znaczenie dla kształtowania się modelu reakcji przystosowawczych. Z kolei osoby o orientacji prospektywno-prezentywnej charakteryzują się podwyższoną dyspozycją do zwracania się ku religii w sytuacjach trudnych, a w zakresie reakcji przystosowawczych wczesnych przejawiają wyraźną skłonność do negocjowania problemu. Tak więc można stwierdzić, że uzyskane wyniki są interesujące, nie tylko z poznawczego punktu widzenia, ale również mogą posłużyć jako wskazania dla praktyki rehabilitacyjnej. A to ma z kolei duże znaczenie praktyczne i może przełożyć się na konkretne działania w tym zakresie. Dlatego zachęcam Autorkę do poszerzenia zawartych w pracy postulatów dla praktyki

rehabilitacyjnej. Z tak bogatego materiału empirycznego można wyprowadzić szereg, bardzo praktycznych zaleceń wraz z propozycją realizacji konkretnych działań.

W rozdziale VIII. "Podsumowanie z dyskusją wyników" (s.217-227) zostały omówione i zinterpretowane zaprezentowane rezultaty badań. Przeprowadzona przez Autorkę dyskusja wyników świadczy o dobrej znajomości zagadnienia i swobodzie poruszania się w obrębie omawianej tematyki. W sposób kompetentny zostały przedstawione najważniejsze wnioski z przeprowadzonych badań. Należy zaznaczyć, że trudno jest tak obszerny materiał empiryczny uogólnić i zaprezentować w syntetyczny, a jednocześnie wyczerpujący sposób. To zadanie udało się Autorce zrealizować z pełnym sukcesem.

Należy zwrócić uwagę na zamieszczone w pracy ograniczenia dotyczące zrealizowanych badań (s.228-229). Autorka wskazuje na cztery tego rodzaju problemy. Identyfikowanie ograniczeń własnych badań jest ważną umiejętnością i niezbędnym elementem działalności naukowej każdego badacza, który nie powinien tracić szerszej perspektywy w ocenie własnych dokonań.

KONKLUZJA

Przedstawiona do recenzji praca doktorska posiada wiele zalet. Zarówno część teoretyczna, jak i metodologia badań oraz prezentacja, analiza oraz interpretacja zebranego materiału empirycznego zostały dokonane poprawnie. Praca dotyczy niezwykle ważnego problemu z punktu widzenia psychospołecznego funkcjonowania osób z niepełnosprawnością ruchową, a wręcz zagadnienia o zasadniczym znaczeniu, czyli procesu adaptacji oraz jego uwarunkowań, a także możliwych moderatorów wspomnianej relacji. Należy podkreślić ogromny wysiłek Autorki włożony w realizację badań wśród młodych dorosłych z niepełnosprawnością ruchową wrodzoną oraz nabytą w toku życia, gdyż jest to niewątpliwie grupa trudnego dostępu. Ponadto w pracy jest widoczna dobra znajomość literatury przedmiotu, umiejętność analizowania materiału empirycznego i wyprowadzania wniosków, a także, co szczególnie ważne, umiejętność dokonywania krytycznej oceny własnych projektów badawczych. Zawarte w recenzji uwagi stanowią jedynie swego rodzaju sugestie, które proponuję Autorce rozważyć podczas przygotowywania w oparciu o dysertację doktorską, opracowania książkowego. Szkoda byłoby nie opublikować tak ciekawego materiału.

Ocenianą rozprawę doktorską spostrzegam w świetle jej merytorycznych walorów spełniających wymogi pracy naukowej, a tym samym wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Aleksandry Majewskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

